

УДК 343.14:351.745.7:343.974

Теленик Сергій Сергійович –
кандидат юридичних наук, заступник
начальника відділу Головного
управління контрольно-розвідувального
захисту інтересів держави у сфері
економіки держави Служби безпеки
України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ДОКУМЕНТУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ

Обґрунтовано актуальність дослідження проблем документування корупційних злочинів оперативними підрозділами з метою розроблення відповідної концепції й надання на її основі рекомендацій з удосконалення чинного законодавства і практики його застосування. Визначено основні напрями такого дослідження. У межах кожного з цих напрямів охарактеризовано сучасний стан розробленості відповідної проблематики. Окреслено методологічні засади дослідження проблем документування корупційних злочинів оперативними підрозділами.

Ключові слова: документування; корупційні злочини; оперативні підрозділи; наукове дослідження.

Корупція та її наслідки є головними чинниками формування соціальної думки про декларативність проголошення України правовою, правовою державою та викликає ланцюгову реакцію правового нігілізму серед різних верств населення, що спричиняє вкрай шкідливі наслідки. У зв'язку з цим, дослідження питань боротьби з корупцією мають стати одним із стратегічних напрямів наукового забезпечення стабілізації політичної, економічної та соціальної обстановки в Україні.

У викритті корупції важливу роль відіграють оперативні підрозділи правоохоронних органів, які завдяки негласним засобам та методам здатні ефективно викривати цю категорію найбільш латентних кримінальних правопорушень. Окремі обставини, що входять до предмета доказування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, можуть виявляти й документувати винятково оперативні підрозділи. Проте сьогодні належній ефективності

документування оперативними підрозділами корупційних злочинів заважають проблеми юридичного, організаційного і тактичного характеру. Для ефективного вирішення цих проблем воно має бути науково обґрунтованим, що неможливо без проведення відповідних наукових досліджень. Отже, сьогодні постає питання розроблення наукової концепції документування оперативними підрозділами корупційних злочинів і на її основі обґрунтування рекомендацій з удосконалення чинного законодавства та практики його застосування в діяльності оперативних підрозділів.

Мета даної статті полягає в тому, щоб охарактеризувати стан дослідження документування корупційних злочинів оперативними підрозділами та визначити його методологічні засади.

Актуальність питань боротьби з корупцією спонукає представників різних сфер юридичної науки до активного теоретичного та праксеологічного пошуку засобів їх вирішення. Потужні теоретичні напрацювання цього напрямку, що мають вагомe прикладне значення, провадились як у межах окремих наукових спеціальностей (теорія права, кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза, оперативнo-розшукова діяльність, кримінальне право, криміналістика, адміністративне право, адміністративний процес), так і на міжгалузевому рівні. Тому визначення основних напрямів дослідження документування оперативними підрозділами корупційних злочинів має ґрунтуватися на ґрунтовному вивченні, глибокому науковому аналізі та об'єктивній критичній оцінці результатів отриманих дослідниками у різних галузях юридичної науки. Виконання цього завдання зумовлює необхідність визначення загального обсягу наукових знань щодо об'єкта дослідження та їх систематизації.

Сутність обраного напрямку дослідження та логіка наукового пошуку обумовлюють доцільність диференціації означених наукових знань за певними напрямками, що дасть змогу здійснити їх поділ на філософські категорії “загальне”, “особливе”, “одиничне”.

У межах дослідження документування корупційних злочинів оперативними підрозділами до загального відносимо ті категорії, на розумінні яких мають ґрунтуватися конкретні теоретичні та прикладні положення, що відповідатимуть реалізації мети дослідження: поняття та зміст документування злочинів, а також його стадій, форм і засобів; сутність корупційних злочинів, їх класифікація та кваліфікація, поняття оперативних підрозділів та зміст їх діяльності.

Науковий аналіз сукупності теоретичних знань за обраними напрямками дає можливість шляхом аналізу кожної з названих складових та подальшого синтезу отриманих результатів сформувати концептуальні засади розуміння сутності документування оперативними

підрозділами корупційних злочинів. На означеному теоретичному базисі можна ґрунтувати дослідження особливого, яке представлене питаннями правового регулювання, організації і тактики документування оперативними підрозділами корупційних злочинів, як загалом, так і на окремих стадіях, у певних формах та з використанням певних засобів.

Одиничне полягає в межах загального та особливого, це правове регулювання, організація і тактика документування оперативними підрозділами окремих категорій корупційних злочинів (злочинів проти власності; злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; злочинів проти громадської безпеки; злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів).

Звертаючись до сфери наукових знань, які було визначено як “загальне”, насамперед проаналізуємо стан досліджень поняття документування злочинів.

Більшість учених, вивчаючи поняття документування, підходять до його визначення як похідного від поняття “документ”. Тому, окрім власне юридичних наук, до дослідження поняття документування злочинів долучають знання інших наукових галузей, зокрема таких як державне управління, економіка, інформатика, бібліотеко-, бібліографо-, архіво-, музеєзнавство, а також окремої галузі знань – документознавства. Повторне детальне дослідження розуміння понять “документ” та “документування” представниками названих наук може мати сенс у контексті оцінки та перевірки результатів урахування їх досягнень при визначенні відповідних понять у кримінальному процесі та криміналістиці, судовій експертизі, оперативно-розшуковій діяльності, кримінальному праві. Крім того, дослідження понять “документ” та “документування” у площині міжгалузевої наукової розробки тривають і дотепер та характеризуються активною теоретичною полемікою.

Водночас вважаємо більш продуктивним та доцільним визначення поняття “документування” ґрунтувати на здобутках учених, які розробляли це питання в розрізі юридичних наук, а саме криміналістики, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності.

У криміналістичній науці історично склалася і традиційно виокремлюється теоретиками як окрема підсистема наукового пізнання – криміналістичне документознавство. Її визначають як галузь криміналістичної техніки – систему знань, що містить загальні положення криміналістичного документознавства; криміналістичне дослідження рукописів; криміналістичне дослідження рукописних текстів; техніко-криміналістичне дослідження документів. Фундаментальні наукові засади криміналістичного дослідження

документів, зокрема й розуміння відповідних понять, заклав В. К. Лисиченко [1] та в подальшому розвинули інші дослідники. Їх напрацювання також мають становити основу для розроблення питань документування оперативними підрозділами корупційних злочинів.

За радянських часів у межах кримінального процесу поняття документів здебільшого досліджувалися у зв'язку їх використанням як доказів у кримінальному судочинстві (В. Д. Антонов, В. Д. Арсеньєв, Л. В. Вороніна, В. А. Галков, Ю. М. Прокоф'єв, В. П. Репезов та ін.). Ця тенденція продовжується і на всьому пострадянському просторі, зокрема в Україні. Проблеми використання документів як процесуальних джерел доказів у кримінальному судочинстві досліджено в працях Ю. П. Аленіна, М. І. Бажанова, В. П. Бахіна, Т. В. Варфоломєєвої, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Groшевого, В. П. Гмирка, А. Я. Дубинського, А. П. Запотоцького, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенка, Н. С. Карпова, Є. Г. Коваленка, М. В. Костицького, В. П. Колмакова, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, А. О. Ляша, В. Т. Малярєнка, Г. А. Матусовського, М. М. Михеєнка, О. Р. Михайленка, В. Т. Нора, М. А. Погорєцького, М. І. Сірого, С. М. Стахівського, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, С. С. Чернівського, В. Ю. Шепітька, О. Г. Шило, М. Є. Шумила та інших учених. Аналіз їх наукових праць свідчить про те, що до сьогодні серед учених немає єдиної думки про загальне поняття документів як процесуальних джерел доказів. Крім того, чинним Кримінальним процесуальним кодексом України недостатньо врегульовано процесуальний порядок отримання документів та правила їх використання як процесуальних джерел доказів. Не враховано особливості перевірки та оцінки документів – джерел доказів на різних стадіях кримінального процесу, що негативно позначається на слідчій і судовій практиці. У зв'язку з викладеним, до наукового підґрунтя дослідження проблем документування оперативними підрозділами корупційних злочинів зараховуємо результати останніх наукових досліджень у галузі теорії доказів та доказування.

Щільний зв'язок між документуванням злочинів та їх доказуванням зумовлює необхідність звернення до поняття доказів і доказування. Останніми науковими напрацюваннями даного напрямку є роботи М. А. Погорєцького [2] та М. Є. Шумила [3], які, проаналізувавши та узагальнивши фундаментальні праці вчених починаючи з ХІХ ст. і до наших днів, критично оцінюючі останні зміни до кримінального-процесуального законодавства України, дійшли важливих висновків щодо змісту теорії та понять доказів і доказування. Актуальними для нашого дослідження є роботи українських учених, які досліджували сутність, зміст, ознаки та засоби процесу доказування на монографічному рівні. Зокрема, це докторська

дисертація С. М. Стахівського та кандидатські дисертації, авторами яких є В. В. Гевко, Л. А. Кірмач, Я. Ю. Конюшенко, О. А. Кравченко, Ю. Б. Пастернак, О. О. Пунда, Ж. В. Удовенко, О. І. Чучукало та ін.

Поняття документів та документування вже тривалий час є предметом наукового пізнання теорії оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, їх досліджували радянські вчені А. С. Шленов; А. Ф. Возний, Ю. І. Веселов, В. Г. Самойлов та ін. Їх роботу продовжили сучасні російські науковці. В Україні ці проблеми на високому науковому рівні досліджено у працях В. І. Василичука, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, М. П. Стрельбицького та інших учених. Крім того, поняття документування досліджувалися у процесі наукового розроблення питань боротьби з окремими видами злочинів.

Якщо розумінню понять документа (у кримінальному процесі, оперативно-розшуковій діяльності та криміналістиці) і документування злочинів науковці приділяли увагу, то питання стадій, форм, засобів і методів документування досліджувались лише фрагментарно, зокрема, за окремими напрямками боротьби зі злочинністю [4; 5]

Наступним важливим пластом наукових знань, необхідних для розроблення наукової концепції документування оперативними підрозділами корупційних злочинів, є поняття таких злочинів. Протягом існування України як незалежної держави поняття та ознаки корупційних злочинів розглядалися у дослідженнях, які проводили М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. О. Глушков, І. М. Даньшин, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, О. Г. Кальман, В. А. Клименко, В. П. Корж, М. Й. Коржанський, В. М. Куц, П. С. Матишевський, Г. А. Матусовський, М. І. Мельник, В. С. Лукомський, В. О. Навроцький, Є. В. Невмержицький, О. Я. Светлов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, О. В. Терещук, В. І. Тютюгін, С. А. Шалгунова, М. І. Хавронюк та ін. Однак реформування національного антикорупційного законодавства, зміни, що відбуваються в суспільстві, та високий рівень корупційної злочинності в Україні зумовлюють необхідність подальшого наукового розроблення даної проблематики. Комплексний аналіз праць названих учених дозволить не лише сформувати власний підхід до розуміння поняття корупційних злочинів, а й ефективно досліджувати проблеми боротьби з ними, які стосуються питань правового регулювання діяльності оперативних підрозділів з документування відповідних кримінальних правопорушень.

Наступною важливою категорією, на якій мають ґрунтуватися конкретні теоретичні та прикладні положення, що відповідатимуть меті розроблення концепції документування корупційних злочинів, є діяльність оперативних підрозділів.

Як слушно зауважує А. Колодій, важливою методологічною складовою наукового пошуку ефективних шляхів формування в Україні громадянського суспільства, розбудови соціальної, правової держави є дослідження правотворчої, правоохоронної та правореалізаційної діяльності різних суб'єктів [6], серед яких особливої уваги заслуговують органи, на які покладено функції боротьби зі злочинністю, захисту громадян та держави від протиправних посягань. Адже від юридичного й фактичного змісту їх діяльності залежать результати реалізації доктринальних теоретичних положень щодо забезпечення прав людини, верховенства права та правового порядку в Україні. Дослідження цього змісту є багаторівневими та здійснюються представниками різних галузей юридичної науки. На загальнотеоретичному рівні вивчено ознаки, принципи, структуру, мету, завдання, методи, засоби, стадії, форми, результати, а також співвідношення і критерії відмежування правової, юридичної, правозастосовної, правоохоронної, поліцейської діяльності. У межах філософії й теорії права, наук кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності досліджено зміст і взаємозв'язок діяльності слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів. До вивчення конкретних напрямів діяльності органів внутрішніх справ, Служби безпеки України долучаються представники й інших наукових юридичних спеціальностей, таких як адміністративне право і процес, інформаційне право, судоустрій, прокуратура та адвокатура, забезпечення державної безпеки України. Досліджуючи діяльність (окремі аспекти діяльності) конкретних правоохоронних органів (їх підрозділів або посадових осіб), науковці здебільшого не вдаються до аналізу її змісту з позицій філософії, доктринальних положень теорії права, оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. Відсутність такого підходу спостерігається і при вивченні діяльності конкретних оперативних підрозділів різних міністерств і відомств (органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, Державної прикордонної служби України та Державної митної служби України): юридичною наукою не сформульовано поняття та повною мірою не розкрито зміст цієї діяльності. Науковці досліджують її окремі аспекти та проблемні питання. Проте без наукового розуміння змісту діяльності оперативних підрозділів неможливо визначити їх роль у забезпеченні конституційних гарантій, місце в механізмі держави (зокрема, у контексті концептуальних засад удосконалення системи органів охорони правопорядку), розв'язати правові, організаційні, тактичні та інші проблеми [7]. Це зокрема стосується і документування оперативними підрозділами корупційних злочинів.

Особливе місце в розробленні концепції такого документування посідають питання правового регулювання цього виду діяльності. Отже, виникає потреба у проведенні системного аналізу всіх нормативних актів, що становлять правову основу документування оперативними підрозділами корупційних злочинів. При цьому обов'язковому дослідженню підлягає зарубіжний досвід боротьби правоохоронних органів з корупцією. Крім того, важливо вивчити і вітчизняний досвід правового регулювання антикорупційних заходів у його ретроспективі, щоб скористатися історико-правовими уроками [8].

Комплексність та повнота дослідження за пропонованою темою забезпечуються й науковим аналізом проблем організації і тактики документування корупційних злочинів. Тому виникає потреба в дослідженні концептуальних питань організації і тактики їх діяльності (як у межах оперативно-розшукової діяльності, та і в межах кримінального процесу), що, зокрема, стосується визначення відповідних понять, характерних ознак документування корупційних злочинів.

Оскільки організація і тактика документування різних видів злочинів у вітчизняній юридичній науці традиційно досліджувалися в межах теорії оперативно-розшукової діяльності, науковим підґрунтям дослідження відповідних аспектів боротьби з корупційними злочинами доцільно вважати напрацювання вчених у цій галузі знань. Натомість, зважаючи на те, що оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії є ідентичними за своїм змістом та відрізняються лише юридичною формою, результати наукового розв'язання проблем організації і тактики документування корупційних злочинів оперативними підрозділами можна проектувати у сферу кримінального процесу з урахуванням формальних юридичних вимог Кримінального процесуального кодексу України та підзаконних нормативних актів.

Звертаючись до сфери знань, що ми визначили як “одичичне”, зазначимо, що теоретичне підґрунтя дослідження особливостей документування різних видів корупційних злочинів є достатньо широким. Незважаючи на відсутність єдності підходів до класифікації цих кримінальних правопорушень, майже за кожним з видів корупційних правопорушень, що виділяють вчені, проводили дослідження різного ступеня складності. Відтак, використання наявних напрацювань даного напрямку та власних результатів, отриманих при дослідженні “загального” та “особливого” аспектів документування корупційних злочинів оперативними підрозділами, має значні перспективи для одержання наукової новизни.

Досліджуючи загальні, особливі та одичичні питання діяльності оперативних підрозділів з документування корупційних злочинів,

будемо ґрунтуватися на результатах вивчення практичної реалізації ними відповідних правових норм. Такий підхід відповідає баченню як теоретиків (М. А. Шматов розглядає оперативно-розшукову діяльність як джерело становлення та розвитку її теорії [7, с. 6]), так і практиків (А. Є. Івахін та П. Я. Пригунов вважають, що в оперативно-розшуковій діяльності, на відміну від інших її видів, найважливішою є практика, на основі аналізу якої розробляють правила проведення тих чи інших заходів, а також теорію, розвиток якої нерозривно пов'язаний із практичною діяльністю [8, с. 4]). Оскільки документування корупційних злочинів є засобом забезпечення процесу доказування у відповідних кримінальних провадженнях, а, відповідно, і складовою виконання завдань та досягнення мети кримінального судочинства, комплексність та повнота вивчення практики вимагають дослідження прикладних питань взаємодії оперативних підрозділів, слідчих, прокуратури та суду. Отже, вивчаючи практику, потрібно відстежувати весь процес боротьби з корупційними злочинами: від здійснення оперативного пошуку відповідних фактичних даних – до провадження в суді. Тоді виникає можливість визначити, на яких саме етапах і які саме проблеми потрібно вирішувати, удосконалюючи норми законів та підзаконних нормативно-правових актів, розробляючи методичні рекомендації, оптимізуючи процес застосування криміналістичної та оперативної техніки тощо. При цьому доцільно послуговуватися такими емпіричними методами дослідження: спостереження за процесом документування оперативними підрозділами корупційних злочинів та використанням його результатів у кримінальному процесі (як через вивчення документів, так і за безпосередньої участі); його порівняння з процесом документування інших злочинів; експерименти щодо практичного використання результатів власного дослідження. Необхідні для дослідження дані щодо практичної діяльності за їх джерелами поділяємо на чотири групи: отримані шляхом безпосереднього вивчення матеріалів оперативно-розшукової діяльності та кримінальних проваджень, прокурорської і судової практики, а також особистого спостереження; отримані особливо за допомогою соціологічних методів; отримані науковцями в межах інших досліджень; отримані в прикладах та узагальненнях, що публікуються правоохоронними та судовими органами у фахових виданнях, оглядах, методичних рекомендаціях.

Оскільки кримінальні корупційні правопорушення є проблемою не лише України, а майже всіх кран світу, а також те, що корупційна злочинність часто має транснаціональний характер, на всіх етапах нашого

дослідження будемо використовувати досвід правоохоронних органів зарубіжних держав, міжнародну практику боротьби з цими злочинами.

Отже, загалом питання протидії корупційним злочинам оперативно-розшуковими та кримінальними процесуальними засобами вивчали представники юридичної науки. Проте радикальні зміни у правовому регулюванні кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, реформування антикорупційного законодавства, трансформація злочинності зумовили виникнення практичних проблем, що потребують теоретичного осмислення та визначення конкретних шляхів вирішення. Окреслення кола цих проблем має ґрунтуватися на вивченні практики, а засоби їх розв'язання повинні засновуватися на науковому розумінні ключових понять, що становлять категоріально-термінологічний апарат дослідження (“документування”, “доказування”, “оперативні підрозділи”, “корупційні злочини” та ін.), а також критичному аналізу результатів наукового пошуку фахівців у галузі кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, кримінального права, які досліджували загальні, особливі та одиничні питання боротьби з корупційними злочинами. Вирішення зазначених проблем передбачає комплексне використання загальнонаукових та спеціальних методів юридичної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы) : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук / В. К. Лисиченко. – К., 1974. – 66 с.

2. Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання / М. А. Погорецький // Право України. – 2014. – № 12. – С. 25–23.

3. Шумило М. Є. Поняття “докази” у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормальної моделі // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2 (150). – С. 40–48.

4. Сухорада І. О. Документування оперативними підрозділами злочинів у сфері банківського кредитування: зміст, стадії, засоби, форми та результати / І. О. Сухорада // Боротьба зі злочинністю: проблеми теорії та практики : зб. наук. матеріалів круглого столу (Київ, 19 лют. 2015 р.) – К. : НАВС, 2015. – С. 11–13.

5. Погорецький М. А. Оперативний пошук як початкова стадія забезпечення оперативними підрозділами доказування одержання неправомірної вигоди службовою особою / М. А. Погорецький,

П. В. Жовтан // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 1 (34) – С. 121–129.

6. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика / А. Колодій // Право України. – 2013. – № 9. – С. 270–288.

7. Грібов М. Л. Концептуальні підходи до визначення повноважень суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та органів досудового розслідування / М. Л. Грібов, А. А. Венедіктов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2015. – № 1 (34). – С. 95–98.

8. Чернявський С. С. Питання застосування статті 16 Закону України “Про засади запобігання та протидії корупції” / С. С. Чернявський // Проблеми боротьби з корупцією у світлі нового законодавства України : матеріали регіонального круглого столу (Донецьк, 28 лют. 2012 р.). – Донецьк: Донец. юрид. ін-т МВС України, 2012. – С. 85–91.